

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

ROSJA

Wczoraj, dziś i jutro

Polityka – Kultura – Gospodarka – Religia

Pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza

Tom 21

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Kraków

Copyright by individual authors, 2017

Recenzent
prof. dr hab. Andrzej Czajowski

Redakcja
Joanna Hańczkiewicz

Projekt okładki
Dorota Furas

ISBN 978-83-7638-902-8

DOI: <https://doi.org/10.12797/9788376389028>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Pamięci Profesora Andrzeja Chodubskiego poświęcam

Anna Jach

Kraków 2017

Spis treści

Rozdział 1

Anna Jach

Proces „implementacji strategii” rewolucji – koncepcje, metody, doświadczenia	9
--	---

Rozdział 2

Karolina Maćko

Proletariaccy jakobini – rewolucja francuska i przewrót październikowy w perspektywie porównawczej. Ideały Wielkiej Rewolucji 100 lat później	31
---	----

Rozdział 3

Sebastian Torlop

Geopolityczne znaczenie Syberii w perspektywie globalnego ocieplenia	45
---	----

Rozdział 4

Witalii Kariev

Autonomiczno-federacyjne koncepcje Wołodymyra Wynnyczenki w kontekście polityki jego rządu wobec Rządu Tymczasowego	59
---	----

Rozdział 5

Dymitr Romanowski

Historia, polityka a zbawienie	71
--------------------------------------	----

Rozdział 6

Aleksandr Sungurow

Rosyjskie i radzieckie tradycje udziału przedstawicieli środowiska akademickiego w polityce: Władimir Wiernadski, Andriej Sacharow i inni	81
---	----

Rozdział 7

Kinga Osierda

- Współczesne *Беспризорные дети* – przedstawienie
 problemu samotności wśród rosyjskich dzieci 91

Rozdział 8

Katarzyna Duda

- Niewolnicy wolności (Swietłana Aleksijewicz, *Czasy
 secondhand. Koniec czerwonego człowieka*) 101

Rozdział 9

Elżbieta Żak

- Karnawał rewolucji (Olga Sławnikowa, 2017) 113

Rozdział 10

Michał Kuryłowicz

- Rewolucja oraz dzieje ZSRR w perspektywie rosyjskiej
 edukacji historycznej 125

Rozdział 11

Roman Sawienkow

- Rewolucja z 1917 roku w procesach politycznych
 współczesnej Rosji 137

Rozdział 12

Irina Orłowa

- Tworzenie mechanizmów samoregulacji i kształtowanie
 systemu demokracji we współczesnej Rosji 145

Rozdział 13

Anna Jach

- Pieriestrojka* – reformowanie spuścizny rewolucji 157

Rozdział 14

Rafał Lisiakiewicz

- Model gospodarczy Rosji Putina a spuścizna
 potransformacyjna. 189

Rozdział 15

Anna Jach

- „Implementacje strategii” zmiany. Próba bilansu 205

- Bibliografia 217

- Noty o autorach 231

ANNA JACH <http://orcid.org/0000-0002-3748-5406>
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Rozdział 1

Proces „implementacji strategii” rewolucji – koncepcje, metody, doświadczenia

Proces „implementacji strategii” rewolucji w XX-wiecznej Rosji – od formułowanych koncepcji, poprzez metody wdrażania jej założeń w życie, aż do pozyskanych wyników i określenia następstw – prowadzi do konkluzji o pragmatycznym charakterze tego zjawiska z punktu widzenia sił nim zarządzających. Określenie skuteczności metody rewolucji jako środka przebudowującego dotychczasowy układ stosunków politycznych, społecznych i gospodarczych nie jest zadaniem łatwym, albowiem w przeciwieństwie do klasycznego ujęcia „implementacji strategii” nie mamy tu do czynienia ani ze zrównoważonym środowiskiem makroekonomicznym, ani z organizacją o uporządkowanej strukturze wewnętrznej. Tym bardziej nie jest możliwy zabieg służący ustaleniu choćby przybliżonego stopnia koincydencji (Lisiński, 2004, s. 35-43). Rewolucja jako zjawisko żywiołowe zawiera w sobie potężny arsenał środków oddziaływania, których następstw nie da się przewidzieć, co wynika w pierwszym rzędzie z wielości przyczyn jej zaistnienia. Z tego też powodu nie można również określić sprawstwa w postaci jednej tylko siły politycznej czy ugrupowania. Zatem „implementacja strategii”

rewolucji musiała w pierwszym rządzie prowadzić do sformułowania celów i koncepcji jej realizacji, poprzez wdrażanie jej w życie, aż do jej następstw włącznie. Implementacja definiowana jako logiczne uzupełnienie procesu formułowania i wyboru strategii rewolucji prowadziła do przekształcenia jej w zestaw działań realizowanych w poszczególnych jednostkach i komórkach organizacyjnych struktury. W konsekwencji doszło do uporządkowania relacji hierarchicznych, funkcjonalnych, technicznych i informacyjnych pomiędzy tymi jednostkami i komórkami (Szarucki, 2013, s. 336).

Przedstawione powyżej kryteria „implementacji strategii” rewolucji zostały zrealizowane przez partię bolszewików, która mimo braku poparcia zarówno wewnątrz kraju, jak i poza jego granicami zdołała przejąć stery władzy nad krajem. Uznając nieuchronność rewolucji w budowie socjalizmu w Rosji (później Włodzimierz Lenin będzie w swoich przemówieniach odwoływał się do hasła „komunizmu”), bolszewicy wprowadzili w życie plan budowy państwa opartego na czterech filarach: partii komunistycznej, ideologii komunistycznej i policji politycznej (CzeKa i jej późniejsze emanacje), a także w późniejszym okresie – armii. Stanowiły one fundament dla funkcjonowania przez blisko 70 lat pierwszego w historii państwa komunistycznego.

Rewolucja jako radykalna „zmiana społeczna i polityczna, charakteryzująca się łamaniem prawa i nielegalnym obaleniem dotychczas istniejącego porządku politycznego w celu zastąpienia go innym” (Wielomski, 2005, s. 252) okazała się dla XX-wiecznej Rosji pewnego rodzaju znamieniem czasu. Owo „zaburzenie” (*disturbance*), jak określał rewolucję 1917 roku w Rosji Pitirim Sorokin (Sorokin, 2017, s. 602-603), miało swoją zakładaną logikę, która w pełni odpowiadała założeniom programowym partii bolszewickiej. Bolszewicy, co warto podkreślić, w przeciwieństwie do pozostałych ugrupowań politycznych mieli dość zwarty, wypracowany program przejęcia władzy przy wykorzystaniu wytworzonej sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej. Wsparcie finansowe oraz logistyczne (przerzucenie „zaplombowanym” pociągiem Lenina do Piotrogradu) udzielone ze strony Niemiec bolszewikom umożliwiło im realizację wcześniej wypracowanych założeń. Była to jedna z ważkich przesłanek procesu przygotowawczego implementacji strategii rewolucji.

Warunki dla przeprowadzenia rewolucji na arenie rosyjskiej były dla partii bolszewickiej optymalne. Sytuację rewolucyjną determinowały dynamicznie zachodzące przeobrażenia społeczne i ustrojowe na arenie europejskiej i światowej, które spowodowały, iż zapóźnienie Rosji stawało się coraz bardziej widoczne. Klęska w wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905), zaniechanie przez cara Mikołaja II reform prowadzących do przekształcenia się samodzierżawia w monarchię konstytucyjną (pierwsza burżuazyjno-demokratyczna rewolucja rosyjska 1905 roku), następnie klęski ponoszone w Wielkiej Wojnie (1914-1917), a zwłaszcza utrata dobrze rozwiniętych gospodarczo prowincji zachodnich, spowodowały w Rosji kryzys gospodarczy, który w błyskawicznym tempie przekształcił się w kryzys samowładztwa. Coraz częściej były słyszalne żądania reform i likwidacji władzy cara. Obraz ten dopełniały strajki robotników, burzliwe manifestacje i demonstracje antywojenne, jak również liczne starcia młodzieży akademickiej i chłopów z policją oraz wojskiem. W konsekwencji w marcu 1917 roku, w atmosferze narastającego wrzenia społecznego i postępującego rozkładu struktur państwowych, doszło do wybuchu drugiej rewolucji rosyjskiej. Rewolucja lutowa, w wyniku której obalono carat, dokonała się przy aprobacie wszystkich sił politycznych kraju, ale przede wszystkim z udziałem społeczeństwa rosyjskiego. Ten oddolny zryw skutkowało wprowadzeniem w miejsce reżimu samodzierżawnego ustroju republikańskiego wzorowanego na demokracjach Zachodu.

Trzecia rewolucja rosyjska 1917 roku, określana w dzisiejszej Rosji jako „Wielka Rewolucja Rosyjska” (Andreev, 2017), w wyniku której władzę na drodze zamachu stanu przejęli bolszewicy na czele z Włodzimierzem Leninem, została wywołana nierozwiązanymi przez dotychczasowe władze problemami: przedłużającą się wojną i brakiem zaopatrzenia w podstawowe produkty żywnościowe, ubrania, materiały budowlane, a także kryzysem gospodarczym objawiającym się zapóźnieniem w dziedzinach technologii i uprzemysłowienia oraz gospodarką całkowicie wyeksploatowaną przez produkcję na potrzeby wojenne oraz kryzysem społeczno-politycznym. Sytuację zdeterminowały również nieudana ofensywa rosyjska w lipcu 1917 roku zakończona masowymi dezercjami z armii i nierozwiązana w dalszym ciągu kwestia agrarna. W tych okolicznościach niemająca do tej pory szerszego po-

parcia społecznego partia bolszewicka zrealizowała swój plan przejęcia władzy w nocy z 6 na 7 listopada 1917 roku, właściwie bez walki. Dla Rosji bolszewicki zamach stanu oznaczał koniec krótkotrwałego epizodu rządów demokratycznych, zapoczątkowując tym samym długą i krwawą wojnę domową, zakończoną dopiero w 1920 roku. Na gruzach carskiej Rosji Rurykowiczów i Romanowów powstała Rosja radziecka, będąca kontynuatorką dwu uprzednich bytów politycznych, aczkolwiek funkcjonującą na odmiennych zasadach.

Zagarnięcie władzy przez bolszewików w wyniku przewrotu politycznego stało się punktem wyjścia do budowy nowej państwowości opartej na dogłębnie zrealizowanej przebudowie struktury społecznej społeczeństwa rosyjskiego (Tabacznikow et al., 2004, s. 60). Towarzyżyły jej działania, które zakładały na drodze tzw. pełzającej rewolucji (Smoleń, 2005, s. 261) nie tylko utrzymanie u steru władzy Lenina i jego stronników. Budowa nowej państwowości wymuszała na nich zastosowanie metod, które dla pozostałych partii politycznych były albo całkowicie niedopuszczalne (kadeci), albo dopuszczalne tylko w początkowym okresie (mienszewicy, eserowcy).

Wśród przyczyn, które ułatwiały bolszewikom dojście do władzy, a następnie jej przejęcie, znalazła się m.in. niechęć i rozczarowanie społeczeństwa demokracją parlamentarną, stojącą w jawnej sprzeczności z charakterystyczną dla rosyjskiej kultury politycznej bezkompromisowością, a także radykalizmem, zaciętością i skłonnością do rozwiązywania palących problemów społecznych „w sposób maksymalistyczny i natychmiastowo” (Tabacznikow et al., 2004, s. 60). Szczególnie ta cecha dała o sobie znać w trakcieciągącej się już od ponad trzech lat I wojny światowej. Podobnego zdania odnośnie do mechanizmów parlamentaryzmu „europejskiego” byli bolszewicy, którzy głównym swoim celem politycznym uczynili strategię bezpośrednich rządów ludu, uosabianych w praktyce przez „dyktaturę proletariatu”.

Przewrót bolszewicki wzorowany był na wcześniejszych tego rodzaju doświadczeniach, szczególnie Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Na temat podobieństw, ale także różnic wypowiedziała się **Karolina Maćko**, która poddała analizie obecność i aktualność ideałów Wielkiej Rewolucji 100 lat później. Autorka, opierając się na teorii Thedy Skocpol oraz podejściach strukturalnym i historyczno-porównawczym do rewolucji,

wskazała na cztery kryteria umożliwiające porównanie ze sobą obu „zaburzeń” – francuskiego i rosyjskiego – pod kątem „implementacji strategii” rewolucji jako wyniku geopolitycznej presji.

Zagadnieniem o znaczeniu rudymmentarnym dla „implementacji strategii” rewolucji było stworzenie jak najbardziej korzystnej sytuacji ekonomicznej. Wskutek rozchwiania gospodarki rosyjskiej, która przez ponad trzy lata trwającej Wielkiej Wojny nastawiona była w dominującej większości na zaspokojenie potrzeb militarnych państwa, palącą potrzebą okazało się znalezienie sposobu na uspokojenie sytuacji ekonomicznej. Oczywiście celem Lenina było stworzenie gospodarki opartej nie na założeniach rynkowych, ale na dominującej roli państwa w tym obszarze. Problemom rozwoju gospodarczego państwa rosyjskiego został poświęcony artykuł **Sebastiana Torłopa**, który poddaje analizie znaczenie obszaru syberyjskiego w perspektywie globalnego ocieplenia.

Związek Syberii z wdrażaną koncepcją budowy nowego komunistycznego państwa był nader oczywisty. Jako zaplecze dla rozwoju przemysłu wydobywczego oraz ciężkiego, Syberia stanowiła pilnie strzeżony zbiornik rezerw ludzkich oraz ekonomicznych. Z tego też powodu, na skutek grabieżczej polityki wobec regionu oraz łupieżczej względem potencjalnych korzyści surowcowych, władze Związku Radzieckiego całkowicie zaniedbały kwestie środowiska naturalnego. Problem ten ujrzał światło dzienne dopiero w dobie *pieriestrojki*, chociaż efekty przyspieszonej industrializacji państwa były dostrzegalne dużo wcześniej. Skazanie środowiska stało się jednym z głównych tematów procesu *głasnosti*, który przyczynił się z kolei do wzrostu świadomości społecznej w zakresie ochrony środowiska naturalnego.

Z drugiej strony, zainteresowanie Syberią wynikało z założenia o palącej potrzebie przebudowy struktury społecznej społeczeństwa rosyjskiego – z państwa o dominującej roli chłopstwa w państwo wysoko uprzemysłowione. Służyły temu podjęte radykalne kroki zmierzające do zlikwidowania starego porządku ekonomiczno-społecznego. Jednym z nich był „komunizm wojenny” – pierwsza próba zaprowadzenia reformy gospodarczej opartej na założeniach *Manifestu partii komunistycznej*, którego *credo* brzmiało: „pokonanie własności prywatnej” (Tabacznikow et al., 2004, s. 65). Dlatego też po raz pierwszy zainicjowano politykę przekształcania prywatnych gospodarstw rolnych w państwowe w ra-

mach kampanii rozkułaczania wsi i kolektywizacji. O ile nacjonalizacja ziem należących do właścicieli ziemskich nie budziła zastrzeżeń, o tyle taka sama strategia zastosowana w odniesieniu do chłopów zakończyła się buntem, masowymi protestami oraz antybolszewickimi powstaniem chłopskimi. Temu przez nikogo niekontrolowanemu wybuchowi niezadowolonia chłopskiego towarzyszyły inne symptomy świadczące o postępującym kryzysie władzy. W tych warunkach komunisci rozszerzyli kampanię komunizmu wojennego na pozostałe sfery życia państwowego. W ten sposób na płaszczyźnie politycznej wystąpiła omnipotencja państwowa przejawiająca się w zaprowadzeniu systemu monopartyjnego wraz z zakazem frakcyjności w partii komunistycznej oraz połączeniu organów partyjnych z państwowymi. Tak ukształtowana struktura władzy gwarantowała stabilność systemu aż do nastania *pieriestrojki*, która, chcąc uzdrowić państwo zgodnie z duchem leninowskiej moralności, w praktyce doprowadziła do jego całkowitego rozkładu.

Na kanwie przeobrażeń roku 1917 na scenie politycznej pojawiali się licznie politycy, których koncepcje budowy nowej struktury państwowej, chociaż mogły zakończyć się sukcesem, w przeważającej większości nie ujrzały światła dziennego. Tak było w przypadku rosyjskiego polityka ukraińskiego pochodzenia Wołodymyra Wynnyczenki. Do rozważań nad „implementacją strategii” rewolucji głos Wynnyczenki wnosi nową wartość, albowiem wypowiada się on w pierwszym rządzie jako doświadczony działacz rewolucyjny. Zdaniem Wynnyczenki w sporze o przyszły model państwa rosyjskiego największym zagrożeniem była koncepcja budowy państwa na bazie ideologicznej forsowanej przez bolszewików. Jak podkreśla **Witalii Kariiev**, autor opracowania o autonomiczno-federacyjnych koncepcjach Wynnyczenki, sam bohater, będąc pierwotnie zwolennikiem rewolucji, wręcz jej gorącym orędownikiem, „jawnie odrzucał sowiecko-bolszewicką wersję socjalizmu, nazywając ją głupią, dziką, pełną terroru, krwi, przemocy, niesamowitego cierpienia”. Samych z kolei bolszewików Wynnyczenko postrzegał nie jako tych, którzy dążyli do budowy socjalizmu, a jedynie jako tych, którzy wykorzystywali zawarte w tej szczytnej, bo zakładającej powszechną sprawiedliwość społeczną, koncepcji idee w walce o władzę. W politycznej myśli i rosyjskiej, i ukraińskiej kształtujących się pod wpływem idei ideałów „Października” Wołodymyr Wynnyczenko zapisał się jako wiel-

ki propagator *kolektokracji*, która to idea – w rzeczywistości całkowitego odrzucenia koncepcji federalistycznych na rzecz centralizacji władzy oraz podsycania rosyjskiego patriotyzmu, który przejawiał się w dominacji nacjonalizmu nad komunizmem – w praktyce nie była zdolna się urzeczywistnić. Niemożność „implementacji strategii” rewolucji w duchu tak pojmowanego socjalizmu opartego na bezprzymusowym przejściu od własności prywatnej ku kolektywnej zmusiła Wynnyczenkę do przymusowej emigracji w 1920 roku.

Innym elementem konstytuującym nową rzeczywistość po Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej był stosunek do sfery *sacrum* i *profanum* – uosabianych przez historię i politykę z jednej strony oraz zbawienie z drugiej. Zadania przedstawienia tego tematu podjął się **Dymitr Romanowski**, który w zaprezentowanej analizie określił źródła kryzysu tożsamości kulturowej człowieka. Podejmując próbę odróżnienia teologii politycznej od religii, autor wskazał na podstawowy objaw tego zjawiska – poczucie bezsensu i wynikający z tego cynizm. Jako konsekwencje eksperymentu „implementacji strategii” rewolucji przeprowadzonego na żywym ciele społeczeństwa rosyjskiego autor wskazał zniszczenie nie tylko podówczas chrześcijańskiej tradycji, lecz także idei filozoficznych i politycznych. Przywrócenie dawnego stanu rzeczy, sugeruje Dymitr Romanowski, jest zadaniem, z którym zobligowani są poradzić sobie współcześni decydenci rosyjscy.

Instrumentem, dzięki któremu możliwe staną się odbudowa podstaw tożsamości oraz przywrócenie poczucia przynależności do jednej wspólnoty narodowej, jest historia. W paradygmacie zaprezentowanym w artykule o historii, polityce i zbawieniu historia staje się *de facto* materiałem do tworzenia nowych mitów, w obecności których dużo trudniej odczytać skomplikowane problemy bieżących wydarzeń politycznych. Jednakże dopóty, dopóki społeczeństwo rosyjskie nie wydzwignie się z chaosu światopoglądowego, którego emanacją były: pogłębiający się kryzys wokół liberalnej demokracji, rozwarstwienie i polaryzacja społeczno-gospodarcza oraz konflikt między Wschodem a Zachodem uzupełniony o konflikt między Północą a Południem na kanwie odradzającego się fundamentalizmu islamskiego, jego kondycja duchowa i kulturowa nie odrodzi się. Źródłem inspiracji powinna się stać, w opinii autora, idea sprawiedliwości, będąca emanacją autentycznej prawdy,

która nadaje sens istnienia nie tylko człowiekowi i tworzonej przez niego wspólnocie, lecz także samej *polis*.

Budowa nowej rzeczywistości państwowej na gruncie implementacji strategii rewolucji nie była pozbawiona także chwil trudnych. Takimi okazały się momenty intensyfikacji wdrażanych w życie koncepcji, które w sposób radykalny zmieniały funkcjonowanie zarówno państwa, jak i społeczeństwa.

Od samego początku bolszewicy napotykali różnego autoramentu przeszkody na drodze urzeczywistnienia „strategii rewolucji”. Wyzwania, z którymi zmuszeni byli się zmierzyć, można wskazać w sposób enumeratywny. Po pierwsze, pilna potrzeba modernizacji państwa rosyjskiego poprzez przymusowe i przyspieszone przejście od społeczeństwa tradycyjnego agrarnego do współczesnego, wysoko uprzemysłowionego, które znajduje się pod stałą kontrolą ze strony państwa. Po drugie, trudności z wdrożeniem programu bolszewickiej przebudowy, które wynikały z zachowania jeszcze starego, poprzedniego, wojskowo-feudalnego systemu rosyjskiego samodzierżawia. Po trzecie, chaos wywołany nieumiejętną polityką w okresie tzw. dwuwładzy od marca do listopada 1917 roku, który spowodował niechęć do zachodniego modelu demokracji przedstawicielskiej. Po czwarte, stosunek do własności prywatnej i prawa, zgoła odmienny od tego, który charakteryzował państwa Zachodu, a obnażający słabość kapitalizmu w Rosji. Po piąte, struktura społeczna Rosji: robotnicy stanowili jedynie 11% społeczeństwa, chłopów ok. 80%, inni zaś resztę. Ten stan rzeczy nie mógł być tolerowany, dlatego bardzo szybko stał się przedmiotem „głębokiej troski” rządzących. Po szóste, specyfika socjokulturowego rozwoju społeczeństwa przywiązanego do tradycyjnego systemu aksjologicznego, przejawiającego się gminnym tradycjonalizmem, autorytarno-paternalistyczną tradycją, dążeniem do równości społecznej, skłonnością do konfrontacji. Dla Lenina powyższe świadectwo braku przywiązania społeczeństwa do instytucji, norm i wartości charakteryzujących społeczeństwo obywatelskie było raczej pozytywną cechą, aczkolwiek nie mogło ono ulec „bakcylowi” rewolucji burżuazyjnej. Z drugiej jednak strony, kiedy proces rewolucji światopoglądowej zakończył się dla bolszewików klęską, zastosowali oni już wcześniej znane, deklarowane w programie i stosowane metody zarządzania społeczeństwem. Populizm, kłamstwa, amoralizm

w strategii działania, manipulacje, terror na masową skalę – to tylko egzemplifikacja środków tzw. perswazji pozostających w gestii specjalnie do tego działania powołanej struktury: CzeKa.

Po siódme, trudność zapanowania nad upolitycznionymi zmarginalizowanymi i niezorganizowanymi masami ludności, która wzmagiała poczucie zagrożenia nie tylko pośród zwykłych obywateli. Dla decydentów ta niepoddana żadnej kontroli tłuszcza była równie niebezpieczna, albowiem stanowić mogła początek końca ich władzy. Odwrócenie uwagi poprzez zawieranie taktycznych czasowych sojuszy w celu rozwiązania nabrzmiałego problemu było jedną z cech charakterystycznych działania rewolucjonistów spod gwiazdy Lenina. Po ósme, udźwignięcie ciężaru rozwiązania przez komunistów wszystkich palących problemów kraju zarówno w polityce wewnętrznej (głód, bezrobocie, bunt chłopów, strajki, demonstracje, demoralizacja i rozkład armii, walki z wojskami Białych, interwencja zbrojna państw trzecich), jak i zagranicznej (natychmiastowe zakończenie wojny, „eksport” rewolucji na zewnątrz, wojna z Polską). Po dziewiąte, implementacja strategii rewolucji, u której podłoża ideologicznego leżały założenia odnoszące się do walki klasowej i dyktatury proletariatu. Cechami tej ideologii bolszewickiej były wysoki stopień świadomości co do realizacji własnych celów oraz zdyscyplinowanie i silna centralizacja struktury partii. Mozaikę tę powinny uzupełnić bezwzględność działania w połączeniu z elastycznością, a także energia i charyzmatyczność przywódców, którzy – dzięki zręcznej propagandzie – potrafili dotrzeć ze swoimi postulatami do różnych warstw społeczeństwa.

W powyższych okolicznościach stałego poczucia zagrożenia przez społeczeństwo i wszechogarniającego chaosu zawodowi rewolucjoniści, jak o sobie mówili, byli w stanie w ciągu jednej nocy przejąć stery państwa w swoje ręce i zainicjować proces „implementacji strategii” rewolucji w ujęciu leninowskim w życie.

Aleksandr Sungurow podjął się zadania przedstawienia problemu wzajemnych relacji środowiska akademickiego i władz państwowych oraz stosunku tegoż środowiska do bieżącej polityki – od wydarzeń roku 1917 poczynając, na dniu dzisiejszym kończąc. Stanowisko Sungurowa jest o tyle interesujące, że będąc przedstawicielem środowiska akademickiego, ukazuje on sposób myślenia ludzi nauki oraz ich stopień

uzależnienia od władz przez pryzmat inicjowanych odgórnie zmian wewnątrz systemu politycznego. Pytając o rolę społeczności akademickiej i eksperckiej w poszukiwaniu rozwiązań nabrzmiałych problemów trawiących dzisiejsze państwo rosyjskie, autor odwołuje się do rosyjskich i radzieckich tradycji partycypacji przedstawicieli ludzi świata nauki w politykę. Ich zaangażowanie w działalność społeczno-polityczną na początku XX wieku było jak najbardziej naturalne. Pojęcie naukowej, akademickiej wolności, bez której nie jest możliwe prowadzenie prawdziwych badań naukowych, uważano za równoznaczne z wolnością społeczną i obywatelską. Przykładem takiej postawy był wybitny badacz rosyjski, jeden z twórców współczesnej biochemii i nauk o biosferze – Władimir Wiernadski. Wieloletni działacz społeczny i polityczny, zwolennik autonomii uczelni i profesury oraz badań naukowych, po okresie emigracji w 1926 roku powrócił do Rosji, gdzie zaangażował się w rozwój badań naukowych. O szacunku, jakim cieszył się zarówno w kraju, jak i poza jego granicami, może świadczyć fakt, że jako jeden z nielicznych przedstawicieli świata akademickiego nigdy nie został oskarżony w politycznych procesach przeciwko radzieckim uczonym. Z drugiej strony, decydenci radzieccy zdawali sobie sprawę, że więcej mogą zyskać, okazując Wiernadskiemu wsparcie w jego pracy naukowej, niż poddając go różnego rodzaju naciskom poprzez zastosowanie metod represyjnych.

Na swoistego rodzaju *modus vivendi* przywódców komunistycznych z przedstawicielami świata nauki zwrócił uwagę w 1987 roku ekonomista Gawriił Popow. Dokonując recenzji książki autorstwa pisarza radzieckiego Daniła Granina o genetyku i radiobiologu Nikołaju Timofiejewie-Riesowskim zatytułowanej *Żubr*, Popow stwierdził, że rząd bolszewicki nieformalnie zawarł z akademikami „pakt o nieagresji”. Polegał on na tym, że czołowi radzieccy naukowcy – „żubry” – zobowiązali się nie ingerować w politykę, zaś przywódcy radzieccy – nie przeszkadzać w prowadzonych przezeń badaniach naukowych. Sungurow, przywołując w swoim artykule ten fakt, stawia tezę o niebezpieczeństwie wynikającym z takich umów dla współczesnego świata nauki rosyjskiej. Opierając się na wcześniejszych doświadczeniach w tym zakresie, pochodzących z lat 30. XX wieku, nie można nie przyznać racji autorowi. Warto także w tym miejscu przywołać jedną z zasad, którymi kierowali się bolszewicy, definiując cele swoich działań oraz stosowa-

ne metody. Elementem taktyki odróżniającym bolszewików od innych ugrupowań politycznych był amoralizm, zgodnie z którym nie ma takiej umowy czy porozumienia, którego prędkiej czy później nie można byłoby zerwać. Ta postawa, obca kulturze politycznej Zachodu, stała się jedną z charakterystycznych cech polityki rosyjskiej przez długie lata.

W szeregu wybitnych osobistości radzieckiego świata nauki, którym poświęcił swój artykuł rosyjski badacz, znalazł się m.in. Andriej Sacharow. Ten wybitny naukowiec, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki, wynalazca bomby wodorowej, stał się „figurą symboliczną” ruchu na rzecz obrony praw człowieka. Jak zauważył Sungurow,

Sacharowa można w tym kontekście rozpatrywać jako przykład stopniowego uświadomienia sobie skutków wykorzystywania osiągnięć naukowych przez władzę, której „ludzka twarz” bądź humanizm nie były immanentnymi cechami, co pobudziło go do aktywności dysydenckiej i działalności w ruchu na rzecz obrony praw człowieka.

Z tych samych pobudek, odpowiadając sobie na pytanie o obowiązek/prawo uczestniczenia w działalności politycznej przedstawicieli środowisk naukowych, szczególnie w przypadku systemów hybrydalnych i półautorytarnych, angażowali się na płaszczyźnie społeczno-politycznej i nadal czynnie biorą w niej udział inni przywołani przez autora akademicy: Jurij Orłow, Walerij Czalidze, Andriej Twierdochlebow, Igor Szafarewicz, Jurij Ryżow czy też Jurij Piwowarow, Siergiej Guriew, Władisław Inoziemcew, Mark Urnow, Jewgienij Jasin. Do tego grona bez wątpienia możemy zaliczyć samego autora artykułu – Aleksandra Sungurowa, akademika i społecznika rosyjskiego, osobiście zaangażowanego w szereg licznych inicjatyw zorientowanych na budowę społeczeństwa obywatelskiego w dzisiejszej Federacji Rosyjskiej (Сунгуров Александр Юрьевич¹). Artykuł Sungurowa jest bardzo ważnym głosem w dyskusji nad „implementacją strategii” zmiany dokonującej się w Rosji, głosem ukazującym złożoność zachodzących procesów, ale także sytuacji, w której znaleźli się sami Rosjanie.

Jednym w pierwszych problemów natury społecznej, z którym usiłowano sobie poradzić, była stale wzrastająca fala bezdomności nie tylko wśród dorosłych mieszkańców XX-wiecznej Rosji, ale nade wszystko

¹ Por. artykuł A. Sungurowa w niniejszym tomie.

pośród dzieci. Zagadnieniom *bezprizornosti* i *beznadzornosti* wśród małoletnich jako następstwom tej społecznej rewolucji artykuł poświęciła **Kinga Osierda**. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy autorka wymienia m.in.: zapaść państwowości rosyjskiej po 1917 roku, kilkukrotne eksperymenty w sferze gospodarczej (kolektywizacja rolnictwa i rozkułaczanie chłopów rosyjskich), postępującą pauperyzację życia społecznego (rozpad rodzin). Permanentny kryzys społeczny stał się w praktyce nieodłącznym elementem radzieckiej/rosyjskiej rzeczywistości, którego egemplifikację stanowiły fale bezdomności pośród dzieci. Pierwsza z nich była wynikiem terroru i wojny domowej po przewrocie październikowym w 1917 roku, druga miała miejsce po zakończeniu II wojny światowej, natomiast trzecia wystąpiła po rozpadzie ZSRR w 1991 roku. Chociaż autorka odwołała się w swoim artykule do trzech fal bezdomności, to należy przywołać jeszcze jedną. Wystąpiła ona na skutek sztucznie wywołanego głodu i procesów kolektywizacji rolnictwa i rozkułaczania chłopów rosyjskich w latach 30. XX wieku. Wszystkie przywołane przykłady miały charakter klęsk demograficznych i w konsekwencji wymusiły na władzach poszukiwanie sposobów na zahamowanie ich rozmiarów. Zjawiska te w sposób zdecydowany odcisnęły piętno na pozostałych sferach życia państwa. Pomysłów na zaradzenie problemowi bezdomności było dużo, z tym że niewiele z nich udało się wprowadzić w życie. Władze usiływały wcześniej, ale także obecnie usiłują udzielać *bezprizornym* i *beznadzornym* dzieciom wsparcia w postaci pomocy finansowej i materialnej, ale także prawno-organizacyjnej instytucjom opiekuńczym zajmującym się problematyką bezdomności młodocianych. Zdarzały się jednak i sytuacje, kiedy władze, nie mogąc zaradzić w żaden efektywny sposób problemowi bezdomności, przedsięwzięły zdecydowanie ostry kurs na powstrzymanie odchodzenia od założonej strategii rewolucji. Wprowadzenie odpowiedzialności karnej dla małoletnich od 12. roku życia (za zbrodnie kradzieży, gwałtu, okaleczania i zabójstwa) rozwiązało nie tylko sytuację w latach 30. XX wieku. Osadzenie w łagrach niepokornych „małolatków” na mocy po raz pierwszy i nie ostatni znowelizowanego Kodeksu karnego ZSRR z 1926 roku (Sołżenicyn, 1991, s. 382-400) rozwiązało czasowo problem. Każdemu zjawisku fali bezdomności wśród małoletnich towarzyszyła nowelizacja prawa karnego.

Problem *bezprizornosti* i *beznadzornosti* „niewidzialnych”, jak sami siebie nazywają małoletni włóczędzy, powrócił także we współczesnej Rosji. Chociaż przyczyny tego zjawiska są częściowo odmienne od tych z minionych lat, jedna przesłanka pozostała niezmienna: niemożność wywyższenia się społeczeństwa rosyjskiego z kryzysu toczącego rodzinę. Dysfunkcjonalność rodziny jako podstawowej komórki społecznej, jak słusznie zauważa autorka artykułu, stanowi spuściznę po eksperymencie zaimplementowania strategii rewolucji w sferze społecznej.

Kontynuacją wdrażania celów operacyjnych rewolucji w duchu wytyczonej strategii jawi się eksperyment o charakterze antropologicznym, którego efektem miało być wykreowanie idealnego człowieka komunistycznego. Zadanie to, zrealizowane w drugiej połowie lat 30. XX wieku, przewidywało stworzenie nowego gatunku *homo sovieticus*, którego ideologiczny *definiens* stanowiło „pochodzenie społeczne”. Zagadnieniu funkcjonowania projektu „nowego człowieka” poświęciła artykuł Katarzyna Duda, która zwróciła uwagę, że ten gatunek nadal istnieje, adaptując się do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych, mimo że państwa, które go wykreowało, już nie ma. Podstawą dla powyższej konstatacji stał się rozprawiający się ze współczesną emanacją człowieka radzieckiego – „czerwonego człowieka” – zbiór opowiadań autorstwa Swietłany Aleksijewicz *Czasy secondhand. Koniec czerwonego człowieka*. Ewolucja cywilizacji radzieckiej – jak określa miniony czas Aleksijewicz (Aleksijewicz, 2014, s. 11) – stanowi dla autorki artykułu próbę ponownego bilansu zysków i strat ludzi ukształtowanych zgodnie ze strategią rewolucji społecznej, którzy jednakże nie są w stanie odnaleźć się w nowych, kapitalistycznych realiach dzisiejszej Rosji. Źródłem niedostosowania do wyzwań dnia dzisiejszego jawi się nieziszczalność *pieriestrojki* człowieka jako takiego, z jego przyzwyczajeniami, nadziejami i marzeniami, w przeciwieństwie do ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego oraz środowiska, w którym funkcjonuje ów człowiek. Katarzyna Duda wysnuwa bardzo pesymistyczną wizję przyszłości zwykłego człowieka, który wyrósł na gruncie cywilizacji radzieckiej – o niemożności odrodzenia człowieka dopóty, dopóki nie zacznie on żyć w zgodzie z prawdą i własnym sumieniem, doceniając takie wartości ogólnoludzkie, jak wolność i bogactwo wewnętrzne człowieka. Reasumując wywód zawarty w prezentowanym artykule w odniesieniu do „implementacji

strategii” rewolucji ukierunkowanej na budowę „nowego człowieka”, należy stwierdzić, iż eksperyment ten zakończył się w pełni sukcesem. Rewolucja mentalna i świadomościowa przeprowadzona na żywym organizmie społeczeństwa Związku Radzieckiego doprowadziła do takiego ukształtowania profilu gatunkowego „czerwonego człowieka”, że stając się fundamentem nowego komunistycznego państwa, stał się zarazem przyczyną jego upadku.

O zmieniającym się wektorze polityki wewnętrznej państwa w odpowiedzi na ewolucję „implementacji strategii” rewolucji traktuje artykuł **Elżbiety Żak**, którego osią analizy jest tzw. karnawał rewolucji. Autorka na podstawie powieści współczesnej pisarki rosyjskiej Olgi Sławnikowej odnosi się do tematu dziedzictwa Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej, która zapoczątkowała transformację społeczno-politycznego krajobrazu w Rosji. Powieść Sławnikowej jest o tyle ciekawym przykładem analizy kulturowej, że rozprawia się ze spuścizną „Października”, przyjmując formę antyutopii. Jak podkreśla autorka powieści, był to zabieg celowy, albowiem „rosyjskiej rzeczywistości nie sposób opisać wiarygodnie, nie wprowadzając czynnika fantastycznego”². Stojąc na gruncie uprawianego przez Sławnikową nurtu realizmu magicznego, Elżbieta Żak wskazuje na bardzo wyraźną obecność na prowincji takich zjawisk, jak rozwarstwienie środowiska, w którym żyją Rosjanie, oraz rozkład nastrojów społecznych. Świadczy to o kryzysie społecznym, w którym pogrążone jest nadal społeczeństwo. Egzemplifikacją tego kryzysu jest stała obecność wydarzeń sprzed 100 lat w świadomości i mentalności społecznej, które we współczesnej Rosji odgrywają bardzo często rolę czynnika determinującego bieżącą politykę. Zaangażowanie w nią obywateli przejawia się w zjawisku, które określane jest jako „przebierana rewolucja”. Chociaż jej zakładanym przez władze celem jest wyłącznie upamiętnienie wydarzeń z historii oficjalnego nurtu, od rewolucji rosyjskiej z 1917 roku poczynając, w praktyce budzi ona drżenie w społeczeństwie napięcia. Rekonstrukcje historyczne jako masowe widowiska rozrywkowe stają się kuźnią obywatelskości dla biorących w nich udział ludzi, zarówno samych aktorów, jak i obserwatorów. W procesie kształtowania się powszechnej świadomości masowej pojawia się zatem

² Por. artykuł E. Żak w niniejszej książce.

strategia alternatywna wobec dotychczasowej. Jej istota sprowadza się do świadomego zaangażowania się obywateli i rozpoczęcia krytycznej dyskusji o faktycznym dziedzictwie Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej. W tym przypadku możliwy jest wybór – to zdaje się implementacją nowej strategii rewolucji, która pozwala na, ale i determinuje „wyrwanie się ze świata podróbek, inscenizacji i miraży oraz zwrot ku historii” ze wszystkimi tego następstwami, jakie by one nie były.

Kontynuacją wątku ewolucji strategii rewolucji na gruncie socjalizacji politycznej społeczeństwa rosyjskiego jest artykuł **Michała Kuryłowicza** *Rewolucja oraz dzieje ZSRR w perspektywie rosyjskiej edukacji historycznej*. Podjęta przez autora próba zmierzenia się z dziedzictwem rewolucji 1917 roku w Rosji prowadzi do jednoznacznej konstatacji, iż „Związek Radziecki jest postrzegany przez Rosjan nie jako pokłosie rewolucji, ale jako kontynuacja tradycji mocarstwowej ich państwa i jako taki jest przez nich akceptowalny”. Podstawę do zaprezentowanego powyżej poglądu stanowi przeprowadzona analiza zawartości treści podręczników szkolnych w kontekście zdefiniowanej na nowo strategii polityki historycznej Rosji. Z pozyskanych przez Michała Kuryłowicza danych wynika, że zaimplementowana na gruncie rosyjskim strategia rewolucji stanowi oryginalny wkład cywilizacji rosyjskiej w proces przeobrażeń na świecie. Słusznie zauważa autor, że przykładem takiego nurtu w rosyjskim myśleniu politycznym jest potraktowanie wydarzeń „Października” 1917 roku jako kontynuacji Wielkiej Rewolucji Francuskiej z 1798 roku i z racji tego określanie tychże jako Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej. Przywoływany wcześniej ambasador Federacji Rosyjskiej w Polsce Siergiej Andriejew w przemówieniu skierowanym do członków diaspory rosyjskiej zamieszkujących w Polsce zwrócił uwagę na ten fakt (Andreev, 2017). Publiczna wypowiedź przedstawiciela władz państwowych Rosji świadczy o zmianie strategii nauczania historii w procesie edukacyjnym, która charakteryzuje się zdecydowanie pragmatycznym podejściem do przeszłości. Zaprezentowana narracja współczesnej polityki historycznej, co warto podkreślić, ukierunkowana jest na odbiorcę wewnętrznego, który, znajdując się w stanie aksjologicznego chaosu, mógłby ulec „bakcyłowi” idei rewolucyjnych zmian pochodzących z Zachodu. Dążąc do interioryzacji treści definiujących pozycję Rosji w świecie zewnętrznym na nowo, władze rosyjskie zaprzęły do tego

celu politykę historyczną, która ma w ich zamyśle upodmiotować państwo i naród rosyjski w oczach obywateli. Podkreślanie ciągłości bytu państwowego w strategii współczesnej edukacji historycznej oparte jest nie tylko na pozytywnym odbiorze przeszłości radzieckiej, lecz także na implikowaniu działań i praktyk wpływających na uwielbienie państwa rosyjskiego w jego rozlicznych odsłonach. Ze względu jednak na różnorakie odcienie tej przeszłości – przedrewolucyjnej i porewolucyjnej – autor konkluduje, że polityka ta ma charakter wyrwykowy i emocjonalny. Tworzy ona w ten sposób narrację historyczną pożądaną przez Kreml. Pozostając jednak nieautentyczną, w przyszłości może prowadzić do wytworzenia zafałszowanej perspektywy poznawczej.

Wątek obecności z procesach politycznych współczesnej Rosji 100-lecia wydarzeń roku 1917 przedstawił rosyjski politolog **Roman Sawienkow**. Prezentując krótką ewolucję terminu „rewolucja” w dobie państwa radzieckiego, autor podkreśla zdecydowanie negatywny stosunek decydentów rosyjskich do tej formy zmiany w obrębie systemu politycznego. O ile same wydarzenia roku 1917 nie są poddawane krytyce, o tyle rewolucja, na tle bieżących wydarzeń politycznych na wewnętrznej niwie, rodzi poważne obawy. Nie mogąc pominąć tak ważkich w historii państwa rosyjskiego wydarzeń, jak rewolucje lutowa i październikowa, zdecydowano się na uwypuklenie tylko takich elementów powyższych procesów, które wzmocniłyby przekaz o jedności narodu. Czynnikiem jednoczącymi winny być nie same wydarzenia od lutego do października 1917 roku, ale tragedia wojny domowej oraz znaczenie pojednania narodowego. Pojęcia te są bardzo szerokie, stąd pod nimi będą się kryć nie tylko te sprzed 100 lat, ale również te z okresu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Wzywając do pojednania sił politycznych w celu przeciwdziałania powtórzeniu się procesów skutkujących zniszczeniem ustalonego porządku rzeczy oraz wzrostem chaosu w życiu społecznym i gospodarczym, tyle że we współczesnej Rosji, prezydent Władimir Putin stwierdził, że Wielka Rewolucja Rosyjska powinna być odebrana 100 lat później przez społeczeństwo rosyjskie jako swoiste podsumowanie dramatycznych wydarzeń, które podzieliły kraj i ludzi. Setna rocznica rewolucji „to będzie symbol przezwyciężenia tego podziału, symbol wzajemnego przebaczenia i akceptacji historii taką, jaką ona jest – z jej wielkimi zwycięstwami i tragicznymi stronicami” (Путин, 2005).

Mimo selektywnego podejścia do rocznicy wydarzeń 1917 roku przez władze centralne, liczne ośrodki i instytucje kulturalno-naukowe przy wsparciu władz miejscowych zaangażowały się w proces przywracania pamięci o tamtych wydarzeniach i utrwalania ich w świadomości społecznej. Szeroko zakrojone prace nad odkrywaniem nowych dokumentów, publikacje nowoczesnej literatury badawczej, wystawy dokumentów fotograficznych i zasobów internetowych, konferencje naukowe oraz liczne sondaże opinii publicznej badające stosunek do rewolucji jako metody zmiany rzeczywistości, jak również wydarzeń roku 1917 stanowią egzemplifikację działań na rzecz przywrócenia pamięci o tamtych procesach. Za konkluzję analizy obecności wydarzeń Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej w procesach politycznych współczesnej Rosji niech posłuży przywołana przez Romana Sawienkowa wypowiedź Aleksandra Baunowa, który stwierdził, że „rewolucja w sto lat później jest bezpieczna: z wyjątkiem wąskich grup partyjnych, nikt nie jest z niej dumny, nikt nie wysuwa do niej roszczeń, nikt nie uważa jej za swoją” (Баунов, 2017). Z punktu widzenia współczesnych decydentów rosyjskich cel niezaistnienia w przestrzeni publicznej dyskursu odnośnie do błędów władzy, które stały się wówczas kluczowym katalizatorem katastroficznych procesów, został osiągnięty. W przeciwnym razie mogłoby dojść do sytuacji, w której obecnie rządzący Federacją Rosyjską zmuszeni byłiby do poddania się kontroli społecznej z podejmowanych działań, której wyników nie byłiby w stanie przewidzieć.

Motorem zmian o charakterze rewolucyjnym w tradycji rosyjskiej zawsze była silna jednostka, wybijająca się ponad morze zwykłych mieszkańców państwa rosyjskiego. Opinia ta znajduje uzasadnienie przy ocenie procesów modernizacyjnych podejmowanych w przeszłości przez carów – Piotra I Wielkiego oraz jego „naturalną” kontynuatorkę Katarzynę II Wielką. Działając zgodnie z duchem czasów, kreowali się na monarchów absolutnych, ale oświeconych, czyli takich, którzy z góry rozpoznawali palące potrzeby swoich poddanych i dokonywali reform w imię postępu. Chociaż w 1917 roku władza carska została złamana, w imieniu uciśnionego „ludu pracującego miast i wsi” przemówili świadomi swej dziejowej roli zawodowi rewolucjoniści z Leninem na czele. Ponownie opracowana strategia modernizująca zacofane państwo rosyjskie w duchu budowy komunizmu wyszła ze szczybla rządzącego.

Na temat roli silnej jednostki, która staje się motorem działań modernizujących państwo rosyjskie na przestrzeni od połowy XVIII wieku do dziś, wypowiedziała się **Irina Orłowa**. Analizując tworzenie mechanizmów samoregulacji i kształtowania systemu demokracji we współczesnej Rosji, autorka stwierdziła, że dla Rosji zawsze charakterystyczna była centralizacja kierownictwa politycznego i zarządzania administracyjnego. Posługując się przykładami inicjowania przez centralny ośrodek władzy państwowej procesów społecznych w zakresie funkcjonowania sektora organizacji społecznych oraz instytucji samorządowych, Orłowa podkreśliła, że praktyki te nie były rozwiązaniami egzogennymi. Przynależały do tradycyjnej kultury politycznej Rosji bez względu na jej charakter ustrojowy. Jako przykład struktury pośredniczącej na linii sektor państwowy–sektor społeczny badaczka wskazała na środki masowej komunikacji, podkreślając, że jest to najważniejszy mechanizm samoregulacji. Dzięki nim właśnie powstają warunki do tworzenia kanałów komunikacji (i one same) pomiędzy obywatelami i reprezentującymi ich interesy organizacjami społecznymi a władzami i administracją publiczną. W odniesieniu do terytorium kraju tak ogromnego, etnicznie, geograficznie i kulturowo zróżnicowanego jak Rosja, potrzeba zachowania integralności rosyjskiego państwa i społeczeństwa skłania do tego, że władze państwowe mają ogromne uprawnienia zarówno w zarządzaniu, jak i monitorowaniu procesów społecznych. Autorka konkluduje, że taki układ stosunków władczych pozostaje w zgodzie z politycznymi i kulturowymi orientacjami Rosjan. W związku z tym głównym zadaniem spoczywającym na barkach decydentów jest wypracowanie u Rosjan postawy kontretatystycznej. Nie ma ona na celu zniszczenia państwa jako instytucji politycznej (antyetatyzm), lecz ograniczenie jego ekspansywności, uwolnienie ludzi od paternalistycznych nadziei i ułatwianie rozwoju ich umiejętności samoregulacji i samoorganizacji.

U schyłku istnienia państwa radzieckiego podjęto raz jeszcze próbę implementacji strategii nawiązującej do koncepcji leninowskiej rewolucji, której celem było wydzwignięcie Związku Radzieckiego z permanentnego stanu kryzysowego. Zadanie to zostało poruczone wybranemu na stanowisko sekretarza KPZR w marcu 1985 roku Michaiłowi Gorbaczowowi. Próby ustosunkowania się do przeobrażeń wewnętrznych podejmowanych w ramach szeroko definiowanej *pieriestrojki*

podjęła się **Anna Jach**. W zaprezentowanym artykule autorka odnosi się do hasła „pokojoyej rewolucji”, traktowanej przez Gorbaczowa jako pomost pomiędzy strategią rewolucji 1917 roku a swoją własną, zapoczątkowaną w 1985 roku. Warto w tym przypadku podkreślić fakt wykorzystania hasła „pokojoyej rewolucji” jako formalnego uzasadnienia zainicjowania *pieriestrojki* na poziomie najpierw interakcji społecznych, następnie systemu politycznego.

Promowana przez Gorbaczowa strategia „naturalnej” zmiany okazała się chybioną próbą przekonania o naturalności *pieriestrojki*. Decydując się na implementację systemu aksjologicznego promującego wartości zachodnie (takie jak: demokracja, wolność, wolny rynek, swobody obywatelskie, wolność słowa i zgromadzeń), nie przewidziano, że to, co w gruncie rzeczy chore i nienaturalne od samego początku, zaczyna stawiać opór temu, co stanowi próbę powrotu do naturalnego stanu sprzed rewolucji. W ten sposób dochodzi do paradoksu: to, co sztuczne i wykreowane w duchu implementacji strategii rewolucji 1917 roku, zaczyna odgrywać rolę tradycji. W tych okolicznościach implementacja demokracji w Związku Radzieckim na drodze „pokojoyej rewolucji” zakończyła się tylko połowicznym sukcesem.

Z kolei strategia *pieriestrojki* systemu społeczno-politycznego i gospodarczego obliczona na odrodzenie mocarstwowej państwowości na zewnątrz i wydzwignięcie z chaosu wewnętrznego, ale bez odwołania się do zdrowego rozsądku, naturalnych procesów motywowania społeczeństwa przy konstruowaniu państwa i gospodarki, zakończyła się demontażem struktur państwowych. W odczuciu obywateli nieistniejącego od 1991 roku Związku Radzieckiego gorbaczowska próba implementacji demokracji w ZSRR stanowiła przykład strategii, która zamiast doprowadzić do odrodzenia społeczeństwa i państwa radzieckiego, wpędziła go do grobu. Idąc śladem rozważań dysydenta radzieckiego Aleksandra Zinowiewa, nie można nie zgodzić się z wyrażonym przez niego stanowiskiem, iż *pieriestrojka* to w pełnym tego słowa znaczeniu *katastrojka*, bo doprowadziła do katastrofy największe mocarstwo świata (Зиновев, 1989). Opinię Zinowiewa podzielił obecny prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Putin, który stwierdził, że rozpad Związku Radzieckiego w 1991 roku był największą katastrofą geopolityczną stulecia (Путин, 2005), co w praktyce przełożyło się na zmianę strategii polityki we-

wewnętrznej i zagranicznej państwa w odniesieniu do polityki historycznej Rosji. O kierunku podejmowanych zmian ponownie zdecydowała silna, wybitna jednostka – prezydent. Tradycja organizowanych odgórnie procesów modernizacyjnych została utrzymana. Pozostaje to w zgodzie z rosyjską kulturą polityczną, zgodnie z którą władza jest silnie spersonifikowana, co ułatwia społeczeństwu przerzucanie odpowiedzialności za losy swoje i państwa na barki jednostki sprawującej silną i skuteczną władzę centralną.

Strategiczne przywództwo w procesie głębokich przeobrażeń zawsze miało decydujące znaczenie. W dyskusji nad charakterem takiego przywództwa w dobie przemian zabrał głos **Rafał Lisiakiewicz**, który na warsztat wziął dziedzictwo w obszarze zarządzania gospodarką. Odwołując się do obecnych we współczesnej polityce ekonomicznej etatystycznych tendencji, wynikających z historycznych uwarunkowań, autor stwierdza, że system polityczno-gospodarczy państwa rosyjskiego jest warunkowany pozostałościami ZSRR. Spuścizna ta obejmuje kilkakrotnie podejmowane próby reformy gospodarczej na przestrzeni 70 lat istnienia państwa radzieckiego, ale także doświadczenia transformacyjne czasu drugiej smuty, jak potocznie określana jest epoka Rosji jelcynowskiej.

Na każdym z etapów przeobrażeń gospodarczych decydującą rolę odgrywali przywódcy w osobach czy to sekretarzy generalnych państwa, czy prezydentów, którzy nadawali określony kierunek zmian w oparciu o deklarowane idee i cele operacyjne. Autor zaznacza, że rosyjska droga modernizacyjna kreowana i realizowana była wyłącznie w sytuacji, kiedy dany przywódca cieszył się poparciem społecznym oraz zaplecza partyjno-państwowego. Zaprezentowana sytuacja wykazywała duże uzależnienie od koniunktury politycznej, co w dłuższej perspektywie nie wróżyło niczego dobrego dla ekonomicznego rozwoju państwa.

Gwarantem stabilności życia stał się więc w perspektywie rosyjskiej polityki główny przywódca państwa. Aby zrealizować założone cele strategii ekonomicznego rozwoju kraju, władze centralne zostały zmuszone do podporządkowania sobie wszelkich dostępnych zasobów. Modelem, który zastrzegł nieodwołalność wdrażanych reform, był wzorzec władzy scentralizowanej, oparty na założeniach etatystycznych, co w praktyce miało przełożyć się na wzrost gospodarczy i socjalny. Było

to zgodne z przekonaniem o roli silnego państwa jako gwaranta porządku, inicjatora i głównego sprawcy wszelkich zmian. Wykorzystując jednak doświadczenia własne, ale także te, które znalazły zastosowanie w państwach ościennych, przywódcy inicjowali implementację nie tylko praktyk, lecz także określonego systemu wartości pośród społeczeństwa, jak również elit.

W konkluzji Rafał Lisiakiewicz stwierdza, że o percepcji rozwoju gospodarczego decydowało zawsze strategiczne przywództwo, które, nie mogąc pozbyć się pozostałości po okresie komunistycznym, dostosowało politykę i sposób jej uprawiania do zastanej rzeczywistości. W praktyce prowadziło to do ukształtowania mieszanego, można by rzec: wręcz hybrydowego modelu gospodarczego, całkowicie uzależnionego od klimatu politycznego rządzącego obozu. Przykładem takiego właśnie modelu jest w dzisiejszej Rosji putinizm, interpretowany jako strategia przemiany ewolucyjnej ku tradycji zrodzonej przez rewolucję – głównie kontroli państwa oraz budowy społeczeństwa zideologizowanego.

* * *

W kontekście zaprezentowanych powyżej koncepcji rozważania o rosyjskich próbach „implementacji strategii” rewolucji prowadzą do stwierdzenia o trwałości jej rozwiązań. One bowiem, obok przebudowy ustrojowej i politycznej, *pieriestrojki* ideologicznej i transformacji gospodarczej, a także przeobrażeń struktury społecznej i przemodelowywania koncepcji polityki zagranicznej, stanowiły i nadal stanowią fundament dzisiejszej rzeczywistości politycznej Federacji Rosyjskiej i narodu rosyjskiego. Ze wszystkimi tego zjawiska konsekwencjami – zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi. Budują one tożsamość kulturową, która wpływa na percepcję świata zewnętrznego, ale także pozwala odnaleźć się w rzeczywistości zachodzących przemian wewnętrznych.